

στικωτάτην. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐκστρατείας τῆς Καρύστου, ὁ Φαβιέρος προσελθὼν εἰς τὸ Ἐκτελεστικόν, ἐδήλωσεν ὅτι ἀθεράπευτα εἶναι τὰ ἐλαττώματα τοῦ στρατοῦ τούτου καὶ ὅτι τούτου ἕνεκα πικραίνεται τῆς ἀρχηγίας. Τὸ δ' Ἐκτελεστικόν, λαβὼν μετὰ τινὰς ἡμέρας γράμμα τοῦ κόμητος Πόρρου, ἐπιφορτισμένου προσωρινῶς τὴν οἰκονομίαν τοῦ Τακτικοῦ ἐν Ἀθήναις, ἐπέστειλε πρὸς τὸν Ἐκλαμπρότατον Πρόεδρον τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, ὅτι τὰ στρατεύματα εἶναι χωρὶς ἀρχηγόν, χωρὶς χρήματα καὶ πλησιάζουσι εἰς ἀναρχίαν στρατιωτικὴν. Ὡσὺν δὲ μὴ ἤρουν ταῦτα, προσέθετε καὶ τὰ ἑξῆς: «Καθὼς ἐπληροφορήθη ἡ Διοίκησις διὰ ζώσης φωνῆς ἀπὸ τὸν ἀξιωματικῶν ὅστις ἔφερε τὸ γράμμα, ἡ ἀταξία κατήτησεν εἰς τὸν ἄκρον βαθμὸν» καὶ τοῦτο διότι ὁ ἐκεῖ ταγματάρχης δὲν ἔδειξε τὴν δέουσαν αὐστηρότητα ἐναντίον τῶν ἀτακτούντων. (*Ἴδε Συλλογὴν Μάμουκα, τόμου Ε' σελ. 57 καὶ ἐπ., σελ. 108 καὶ ἐπ.)

Ἦ τί παράδοξον ἔπειτα ἀπὸ ὅλα ταῦτα, ὅτι οὐδὲν τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ στρατοῦ ἐκείνου κηδοκίμησεν; Ἡ εἰσοδος εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ὑπῆρξεν ἔργον ἀξίεπαινον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα μόνον τακτικὸν ἠδύνατο νὰ διαπράξῃ, ἀφοῦ πρὸ ὀλίγου τότε εἶχεν εἰσέλθει ὁ Κριζιώτης μετὰ τῶν ἀτάκτων. Ὅπου δὲ ἀλλοῦ ἐνήργησε τὸ Τακτικὸν ἀνωφελῶς ἐθυσιάσθη ἐθυσιάσθη ἐνώπιον τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου, ὅπου ἔπεσον ὁ γενναῖος Βυρτεμβέργιος ἀρχηγὸς τῶν φιλελλήνων Δίνσιγγ' ἐθυσιάσθη εἰς Πέτα, ὅπου ἔπεσον ἡρωϊκῶς τῇ ἀληθείᾳ ἀντιπαραταχθέντες οἱ φιλέλληνες Ταρέλλας, Μιρζεύσκης, Δάννιας, Τάιχμανν, Μινιάκ, ἵνα ὀνομάσω τοὺς ἐπιφανεστέρους, διότι ἐξ ὧων, 200 περίπου, μόλις 25 διήλασαν λοχχομαχοῦντες μέχρι Λαγκάδας μετὰ τοῦ βαρέως τετραυματισμένου Νόρμανν. Ἐθυσιάσθη εἰς Φάληρον, ὅπου ἔπεσον ὁ ταγματάρχης αὐτοῦ Ἰγγλέσης· ἀπέτυχεν εἰς Κάρυστον, ἀπέτυχεν εἰς Χίον. Ὁ δὲ στρατηγὸς Κ. Γ. Καρατζᾶς κάλλιον ἐμοῦ γινώσκει ὅτι, ἐν πολέμῳ ἰδίως, πᾶν τὸ ἀδιακόπως ἀποτυγχάνον δὲν εἰμπορεῖ νὰ λογισθῇ ὡς χρήσιμον. Καὶ ἔπειτα διατὶ τὸ τακτικὸν τῆς ἐπαναστάσεως οὐδέποτε ἀντιπαρατάχθη κατὰ τοῦ Ἰβραήμ, ἐνῶ αὐτὸς ἦτο ὁ κύριος προορισμὸς του, καὶ ὅχι τὸ πρὸς ἀτάκτους πολεμεῖν; Διότι, ἵνα τὰ λοιπὰ παραλίπωμεν, δὲν εἶχεν ἰπικὸν, δὲν εἶχε μηχανικόν, δὲν εἶχε πυροβολικόν, ὅπως οὖν λόγον ἀξία. Ὅρθως ποιῶν ἄρα ὁ Μαυροκορδάτος ἔγραψεν ἀκαταπαύστως πρὸς τὴν ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπήν, νὰ στείλῃ τακτικὸν ἐξ Εὐρώπης. (Τῆς ἱστορίας μου τόμος Ε', σελ. 917).

Ἦ ἔπειτα ἄρα γε ἐκ τούτων ὅτι οἱ συγκροτοῦντες τὸ Τακτικὸν τῆς ἐπαναστάσεως, πολλοὶ τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν, δὲν ἦσαν ἄνδρες καλοὶ ἀγαθοὶ; Ἀπεναντίας ὅσῳ ἀθλιωτέ-

ρα ἦτο τοῦ στρατοῦ ἡ κατάστασις, τόσῳ μᾶλλον θαυμαστὴ ὑπῆρξεν ἡ ἀφοσίωσις ἐκείνων οἵτινες παρέμεινον πιστοὶ εἰς τὰς τάξεις αὐτοῦ. Εἰς ἐπίμετρον δὲ τῶν ὅσα πολλάκις περὶ τούτου ἔγραψα, ἐπιτραπήτω μοι νὰ παραθέσω ἐν ταῦθα καὶ ἕτερον παράδειγμα. Τῷ 1831 ἐμαθήτευον παρὰ τῷ διδασκάλῳ Γεωργίῳ Γενναδίῳ. Ὁ αἰδιδμος ἀνὴρ εἶχε παρακολουθήσει εἰς Κάρυστον τὸν Φαβιέρον· καὶ πολλάκις μεδιηγείτο τὴν πολυειδῆ ἀτέλειαν τοῦ στρατοῦ ἐκείνου, γεραίρων συγχρόνως τὴν ἀρετὴν πολλῶν ἀξιωματικῶν καὶ στρατιωτῶν. Ἰδίως δὲ ἐπῆνε νέον τινὰ ὅστις ἐκ παίδων εἰς ἕτερον ἐθισθεὶς βίον, διεκρίνετο ἐπὶ τῇ ἀνδρείᾳ αὐτοῦ καὶ τῇ καρτερίᾳ. Ὁ νέος οὗτος ὀνομάζετο Γ. Καρατζᾶς.

Ἐν Ἀθήναις.

Ὅπως πρόθυμος
Κ. ΠΑΠΑΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ.

ΛΟΥΚΗΣ ΛΑΡΑΣ

Ἀυτοβιογραφία γέροντος Χίου.

Συνήχημα 181 σελ. 22.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ὁ Πύργος μας καὶ οἱ περὶ αὐτὸν κῆποι ἦσαν προικῶν τῆς μητρὸς μου κατῆμα. Ἡ πατρικὴ τῆς οἰκογένεια εἶχεν ἀπ' ἀρχαίων χρόνων μεγάλαν ἐκεῖ περίξ ἰδιοκτησίας, αἵτινες διὰ κληρονομικῶν καὶ προικῶν διανομῶν διεμοιράσθησαν μὲν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, ἀλλὰ δὲν ἀπεξενώθησαν. Ὡστε ἡμεῖθα ἐκεῖ περικυκλωμένοι ὑπὸ συγγενῶν τῆς μητρὸς μου, τῶν ὁποίων οἱ Πύργοι ἐγειτόνευον μετὰ τοῦ ἰδικοῦ μας. Οὐδεὶς δὲ σχεδὸν τῶν Πύργων τούτων ἦτο κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν κενός. Διότι τινὲς μὲν τῶν ἰδιοκτητῶν κατόχουν αὐτοὺς καθ' ὅλον τὸν ἐνιαυτόν, οἱ δὲ λοιποὶ εἶχον παραιτήσει τὰς ἐν τῇ πόλει κατοικίας των καθ' ἡν ἡμέραν καὶ ἡμεῖς ἐδραπέτευσαμεν ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει τῶν Σαμίων, ἀφῆλθσαντες τῶν ἀρχῶν τὴν ἀπαγόρευσιν. Ὅθεν εὐρισκόμεθα συντροφευμένοι εἰς τὴν ἐξοχὴν. Ἦτο δὲ τοσοῦτω μᾶλλον εὐχάριστον νὰ βλεπώμεθα μετὰ τῶν οἰκείων, καθ' ὅσον ἐν τῇ τρομοκρατίᾳ ὑπὸ τὴν ὁποίαν, ἐπ' ἐσχάτοις μάλιστα, διεβιοῦμεν ἐν τῇ πόλει, οὔτε τῶν οἰκείων μας ἐξηρχόμεθα, οὔτε ἐπισκέψαι ἀντηλλάσσομεν. Αἱ θύραι ἔμενον κλεισταὶ καὶ ἡμίκληστα τὰ παράθωρα. Προσπαθῶ ἤδη νὰ ἐνθυμηθῶ, ἐὰν ἐπὶ μῆνας εἶδον ξένον ἀναβαίνοντα τὴν κλίμακά μας καὶ δὲν ἐνθυμοῦμαι εἰμὴ μόνον τὸ κατηφές τοῦ Ζενάκη πρόσωπον.

Εἰς τὴν ἐξοχικὴν ἰδίως ἐκκλησίαν συνηντώμεθα, καὶ εἰς τὸν αὐλόγυρον τῆς, μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῶν ἀκολουθιῶν, ἐγένετο ἡ συναναστροφή. Ἦτο ἡ Μεγάλῃ καὶ πάλιν Τεσσαρακοστή. Συχνάκις δὲ ὑπὸ τὰ δένδρα τοῦ αὐλόγυρου ἐκείνου ἀνεπόλουν τὰς συγκινήσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας πρὸ ἐνὸς ἔτους ἐλειτουροῦμεθα, ὁ πατήρ μου κ' ἐγώ, ὅτε διετρέχμεν ἔμφοβοι τὰς στε-

νάς τῆς Σμύρνης ὁδοὺς μεταβαίνοντες εἰς τὴν Ἁγίαν Φωτεινὴν.

Ἡ ἐκκλησία, ἣ μᾶλλον εἰπεῖν, τὸ παρεκκλησίον μας, εἶχεν ἀνεγερθῆ ὑπὸ τοῦ προπάππου τῆς μητρὸς μου, ὅστις ἐρασοφόρεσεν εἰς τὰ γηράματά του. Περισώζεται εἰσέτι ἡ οἰκοδομή, ἀλλὰ γυμνὴ καὶ ἐτοιμόρροπος. Αἱ εἰκόνες, τὰ κοσμήματα, τὰ ἄμφια καὶ τὰ ἱερά σκεύη ἐσυλθῆσαν ἢ κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων. Τότε ὅμως ὑψούτο χαριέντως ὁ ναῦσκος ἀναμέσων τῶν δένδρων, τὰ πάντα δ' ἐντὸς αὐτοῦ ἦσαν κόσμια καὶ εὐπρεπῆ. Ἡ εἰσοδὸς τοῦ ἀπειτελείου ὑπὸ νάρθηκος μικροῦ, ἀνοικτοῦ ἔμπροσθεν. Ὑπὸ τοῦ προπυλαίου τούτου τὴν σκέπην, ἐκατέρωθεν τῆς πύλης, ἦσαν δύο μαρμάρια ἐδώλια. Ἐκεῖ καθήμενος συγνάκις, ἀνεγίνωσκον τὰς ἐπιγραφὰς τῶν ἐπιτυμβίων πλακῶν, αἵτινες ἐσχημάτιζον τοῦ νάρθηκος τὴν στῶσιν. Ἐκεῖ, ἀπὸ τοῦ κητόρος καὶ ἐφεξῆς, ἐθάπτοντο τῆς μητρικῆς οἰκογενείας μου οἱ πλείστοι. Ἐντὸς τοῦ παρεκκλησίου ἐκεῖνον ἐστεφανώθησαν οἱ γονεῖς μου, καὶ ἡ ἐπιθυμία των ἦτο ὑπὸ τοῦ νάρθηκος τοῦ τὰς πλάκας νὰ ταφῶσιν, ἐκεῖ, ὃ εἰς πλησίον τοῦ ἄλλου. Ἄλλ' οὔτε οἱ γονεῖς μου ἀνεπαύθησαν ἐκεῖ, οὔτε τὰ ἰδικὰ μου ὁστὰ πέπρωται νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς χοῦν ἐν τῇ προσφιλεῖ ἐκείνῃ τῆς πατρίδος γωνίᾳ. Τὴν σήμερον ζῶμεν καὶ ἀποθνήσκουμεν εἰς ἐδῶ καὶ ἄλλος ἐκεῖ, πλάνητες ἐν τῇ βίῳ καὶ νεκροὶ ξενιτευμένοι, ἢ δὲ ἀνεμοζάλη τῆς διασπορᾶς ἐκλόνισε καὶ διέσπασε τοὺς ἱερούς δεσμούς, τοὺς προσκολλῶντας τὴν καρδίαν τῶν τέκνων εἰς τῶν γονέων τὰ ἀναπαυτήρια. Ἄλλὰ καθ' ὅσον γηράσκομεν . . . ἐγὼ τοῦλάχιστον, καθ' ὅσον αἰσθάνομαι πλησιάζουσαν τῆς ἀναπαύσεως τὴν ὥραν, θλίβομαι ἀναλογιζόμενος ὅτι, ὅταν γηράσωσι καθὼς ἐγὼ τὰ τέκνα μου, δὲν θὰ ἐπαναπαύωσι τὴν μνήμην των οὔτε εἰς οἰκίαν περιέχουσαν διαδοχικὰς ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν ἀναμνήσεις, οὔτε εἰς γῆς τινα ἄκραν, ὅπου κείνται συνεσφιγμένοι οἱ πατέρες αὐτῶν. Ὅτε ἤμην νέος, ὀλίγον περὶ τούτων ἐσκεπτόμην. Τώρα ὅμως ἡ ψυχὴ μου μετ' αὐξάνοντος φιλτροῦ ἐπιστρέφει εἰς τὸ παρελθὸν καὶ τρέφεται διὰ τῶν ἀρχαίων ἐνθυμήσεων.

Ἄλλ' ἄς ἐπαναλάβω τὴν διήγησίν μου.

Τὴν αὐγὴν τῆς Μεγάλης Πέμπτης ἠκούσαμεν τὴν λειτουργίαν καὶ ἐκοινωνήσαμεν τῶν θείων μυστηρίων. Ἦτο λαμπρὰ ἔαρινή πρωτὰ καὶ ὅταν ἐπιστρέψαμεν ἐκ τῆς ἐκκλησίας, ἀντὶ νὰ μείνω ἐντὸς τῆς οἰκίας, λαθὼν εἰς χεῖρας τὴν νηστήσιμον τροφήν μου ὑπῆγα νὰ προγευθῶ ἐπὶ τοῦ ἐξώστου. Ἄλλ' ἅμα ἤνοιξα τὴν ἐπ' αὐτοῦ θύραν καὶ ὕψωσα τὸ βλέμμα πρὸς τὸ πέλαγος, εἶδον θέαμα, τὸ ὁποῖον μὲ κατέπληξε. Παρήτησα τὸ πρόγευμα καὶ ἔδραμον πρὸς τὸν πατέρα μου. Μὲ ἠκολούθησεν ἐπὶ τοῦ ἐξώστου

καὶ ἐβλέπομεν ἀμφοτέροι πρὸς τὴν θάλασσαν.

Ἐβλέπομεν σειρὰν μακρὰν πλοίων μεγάλων πλεόντων πρὸς τὸν λιμένα μας. Ἀπείχον εἰσέτι πολὺ, ἀλλ' ἦτο διαυγῆς ἡ ἀτμοσφαῖρα καὶ διακρίνοντο τὰ ἱστία, καμπύλα ὑπὸ τοῦ ἀνέμου τὴν πνοήν, καὶ αἱ διπλαῖ καὶ αἱ τριπλαῖ λευκαὶ ζῶναι ἐπὶ τῶν μαύρων σκαφῶν. Ἐνῶ δὲ τὰ μεγάλα ταῦτα πλοῖα ἐφαίνοντο πλησιάζοντα, ἄλλη σειρὰ πλοιαρίων μικρῶν, δεχομένων ἐκ πλαγίου τὸν ἀνεμον εἰς τὰ τρίγωνα ἱστία των, ἔφευγε παρὰ τὴν παραλίαν πρὸς τῆς Σάμου τὴν διεύθυνσιν. Τὰ μεγάλα ἐν τούτοις πλοῖα, ὡσεὶ διστάζοντα, ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν πρὸς τὸν λιμένα πλοῦν, ἤλλαξαν αἴφνης δρόμον. Ἐνόμισα ἐπ' ὀλίγον ὅτι ἀνεχώρουν. Ἄλλ' ὄχι· δὲν ἀπεμακρύνοντο· ἐλοξοδρόμουν ἀπέναντι τῆς Χίου, τὰ δὲ μικρὰ πλοιαρία φεύγοντα πρὸς τὰ δεξιὰ μας ἐχάνοντο τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο ὀπισθεν τῆς τελευταίας ἄκρας τῆς νήσου.

Δὲν ἦτο δύσκολον νὰ ἐνοησῶμεν τί συνέβαινε. Ὁ Τουρκικὸς στόλος κατήρχετο ἰσχυρὸς, οἱ δ' ἐπαναστάται ἀνεχώρουν. Ἄλλ' οἱ Χῖοι τί ἔμελλον ν' ἀπογίνωσι;

Ἄγνω ὅσον ὥραν ὁ πατὴρ μου κ' ἐγὼ ἐμένομεν ἐπὶ τοῦ ἐξώστου σιωπηλοὶ καὶ ἀκίνητοι, μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸ πέλαγος προσηλωμένους.

— Νὰ φύγωμεν, νὰ φύγωμεν, εἶπεν αἴφνης ὁ πατὴρ μου, καὶ ἐστράφη πρὸς τὴν οἰκίαν. Ἐστράφη κ' ἐγὼ καὶ τότε εἶδον ὅτι ὀπισθεν ἤμῶν ἐπὶ τοῦ ἐξώστου ἴσταντο ἡ μήτηρ καὶ αἱ δύο ἀδελφαὶ μου καὶ ἡ Ἀνδριάννα, βλέπουσαι κ' ἐκεῖναι ἐν σιωπῇ τὸ πρὸ ἡμῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης θέαμα.

Ὁ πατὴρ μου ἐξῆλθεν ἀμέσως τῆς οἰκίας. Τὸν ἠκολούθησα κατὰ διαταγὴν του. Ἦθελε νὰ συσκεφθῶμεν μετὰ τῶν συγγενῶν περὶ τοῦ πρακτέου. Ἐξερχόμεθα μόλις τῆς ἐξω τοῦ περιβόλου μας θύρας, ὅτε εἶδομεν ἐρχόμενον πρὸς ἡμᾶς τὸν Καλάνην, ἐξάδελφον τῆς μητρὸς μου, κρατοῦντα ἐκ τῆς χειρὸς τὴν μικρὰν θυγατέρα του. Ἦτο πρὸ ὀλίγων μηνῶν χηρευμένος ὁ Καλάνης, ἡ δὲ ζωὴ του συνεκεντροῦτο εἰς τοῦ ὄρφανοῦ του τέκνου τὴν ἀγάπην. Ποτὲ δὲν τὸ ἀπεχωρίζετο· ἡ δὲ χαριεσσα μορφὴ τοῦ ἑνδεκαετοῦς ἐκείνου κορασίου, καὶ ἡ θελλιμμένη τοῦ τρυφεροῦ προσώπου του ἔκφρασις, εἶχον, ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς εἰς τὸν Πύργον ἀφίξεώς μας, ἐκλύσει πᾶσαν τῆς ψυχῆς μου τὴν συμπαθείαν.

Ἦρχετο ὁ Καλάνης πρὸς τὸν πατέρα μου μὲ τὸν ἴδιον σκοπόν, ὅστις καὶ ἡμᾶς ὠδήγει. Διηθύνθημεν ὅλοι ὁμοῦ πρὸς τὸ παρεκκλησίον· οἱ δύο ἐκεῖνοι προπροσευόμενοι συνωμίοντες, ἐγὼ δὲ εἰς ὀλίγων βημάτων ἀπόστασιν τοῦς ἠκολούθουν, κρατῶν τὴν μικρὰν Δέσποιαν ἐκ τῆς χειρὸς. Ἐβλέπον τὰς ξανθὰς τρίχας τῆς ἀθώας ἐ-

κείνης κεφαλῆς, καὶ ἐσυλλογιζόμεν τὰ ἀπὸ τοῦ ἐξώστου μας φαινόμενα πλοῖα καὶ ἀνεπόλουν μετὰ φρίκης ὅσα ἤκουσα περὶ τῶν εἰς Σμύρνην καὶ εἰς τὰς Κυδωνίας ὑπὸ τῶν Τούρκων διαπραχθέντων. Ἐβάδιζον σιωπῶν καὶ περιλυπος. Ἡ μικρὰ ἐσιώπα ἐπίσης, ἀλλ' ἤσθανόμην τὰ δάκτυλά της ἀνήσυχα ἐντὸς τῆς χειρὸς μου. Ἦνόησα ὅτι ἦν φοβισμένη, καὶ μὴ γνωρίζων τί νὰ εἶπω πρὸς ἐνθάρρυνσίν της ἔσκυψα καὶ ἐφίλησα τὴν μικρὰν χεῖρά της. Ἐστρεψε τότε πρὸς ἐμὲ τοὺς γαλανοὺς ὀφθαλμοὺς της καὶ με ἠρώτησε μετὰ φωνῆς τρεμούσης, — Λουκῆ, θὰ μᾶς σκοτώσουν οἱ Τούρκοι;

— Ὅχι, Δέσποινά μου, θὰ φύγωμεν. Μὴ φοβεῖσαι. Δὲν θὰ μᾶς πειράξῃ κανεὶς.

— Ἐὰ σκοτώσουν τὸν πατέρα μου. Ἐγὼ τὸ ἤξεύρω. Ἐὰ τὸν σκοτώσουν.

Καὶ ἤρχισε νὰ κλαίῃ πικρῶς ἀλλ' ἡσύχως, καὶ ἔρρεον τὰ δάκρυά της, καὶ ἐπανελάμβανε,

— Ἐὰ τὸν σκοτώσουν, σκοτόνουν οἱ Τούρκοι! Ἐὰ σκοτώσουν τὸν πατέρα μου!

— Μὴ κλαίης, Δέσποινα, μὴ φοβεῖσαι.

Ἦθέλον νὰ τὴν παρηγορήσω, ἀλλὰ δὲν εὐρίσκον λέξεις, καὶ βλέπων τὸν ἥσυχον θρηῆνόν της ἤσθανόμην κ' ἐγὼ τὴν φωνήν μου ἐκλείπουσιν.

Εἰς τὸν νάρθηκα τῆς ἐκκλησίας συνεκάθηντο ἤδη τῶν γειτόνων οἱ πλείστοι. Ἐκαθήσαμεν καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τῶν μαρμαρίνων ἐδωλίων. Ὁ Καλάνης ἐπῆρεν ἐπὶ τῶν γονάτων τὴν κόρην του, καὶ ἔλαβον τὸν λόγον οἱ γέροντες.

Δὲν ἐβράδυνε νὰ ληφθῆ ἡ περὶ τοῦ πρακτεοῦ ἀπόφασις. Ἦτο πρόδηλον ὅτι δὲν ὑπῆρχον ἱκανὰ πρὸς ἀντίστασιν μέσα καὶ ὅτι θὰ γίνωσι κύριοι οἱ Τούρκοι τῆς νήσου, ἐγνωρίζομεν δ' ἐκ τῶν προτέρων, πῶς φέρονται οἱ Τούρκοι εἰς κατακτηθείσας χώρας. Ἀπεφασίσθη λοιπὸν νὰ μεταβῶμεν εἰς τὰ δυτικώτερα τῆς νήσου καὶ νὰ σκορπισθῶμεν ὅπου ἕκαστος ἠδύνατο νὰ εὕρῃ καταφύγιον. Ἀπεμακρυνόμεθα οὕτω τῶν Τούρκων καὶ ἐπλησιάζομεν εἰς τὰ παράλια ἀντικρῦ τῶν Ψαρῶν, ὅθεν ἠλπίζομεν σωτηρίαν. Ἀπεχαιρετίσθημεν μετὰ πόνου ψυχῆς, εἰσῆλθομεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἠσπάσθημεν τὰς εἰκόνας, καὶ ἀποχωρισθέντες ἐπεστρέψαμεν εἰς τὰ ἴδια ἔκαστος.

Δὲν ἐπανεῖδον ἕκτοτε τὸ παρεκκλησίον μας.

Καθ' ὁδὸν ὁ πατήρ μου με εἶπεν, ὅτι ἀπεφάσισε νὰ ζητήσωμεν ἐπὶ τινὰς ἡμέρας τὴν φιλοξενίαν δύο γερόντων θεῖων του, κατοικούντων εἰς τὸ ἀγροκλήπιόν των, ὅπισθεν τοῦ περικλείοντος τὸν Κάμπον βουνοῦ. Ὅταν δ' ἐφθάσαμεν εἰς τὴν οἰκίαν, διέταξεν ἀμέσως τὸν κηπουρὸν νὰ φορτώσῃ ἐπὶ δύο ἡμιόνων ἐφαπλώματα καὶ ζωοτροφίας καὶ νὰ ὑπάγῃ νὰ προειδοποιήσῃ τοὺς γέροντας περὶ τῆς ἐλεύσεώς μας, καὶ νὰ μᾶς παραμεῖνῃ μετὰ τῶν ζώων ἐκεῖ.

Ἄμα ὁ κηπουρὸς ἀνεχώρησεν, ὁ πατήρ μου μ' ἔκραξεν ἐντὸς τοῦ κοιτῶνος, ὅπου εἶχε κλεισθῆ μετὰ τῆς μητρός μου. Τοὺς εὗρον παραγεμίζοντας σάκκον με σκευὴ ἀργυρᾶ καὶ ἄλλα πολύτιμα. Ἐτερος σάκκος ἔκειτο ἤδη ἐπὶ τῆς κλίνης πλήρης καὶ ἔτοιμος. Ἀφοῦ καὶ ὁ δεύτερος ἐδέθη, τὸν ἐσήκωσεν ὁ πατήρ μου, με διέταξε νὰ φέρω τὸν ἐπὶ τῆς κλίνης κείμενον, ἠνοιξεν ἡ μήτηρ μου τὴν θύραν καὶ ἐξήλθομεν τοῦ δωματίου. Ἐκεῖνος ἐμπρός, ἐγὼ κατόπιν, φέροντες τοὺς σάκκους εἰς χεῖρας, ἐβαδίσαμεν πρὸς τὸ μᾶλλον ἀπόκεντρον μέρος τοῦ κήπου, ὅπου ἦσαν τὰ δένδρα πυκνότερα. Ἀπέθεσα κατὰ γῆς τὸν σάκκον καὶ ἔφερον δύο ἀξίνια. Ἐκεῖ, ὑπὸ τὴν σκιὰν γηραιᾶς μηλέας, πλησίον τοῦ μαγγανοπηγάδου, εἰς θέσιν, τὴν ὅποιαν κατὰ παραγγελίαν τοῦ πατρός μου ἐσημείωσα καὶ ἐνετύπωσα ἀκριβῶς εἰς τὴν μνήμην μου, ἠρχίσαμεν οἱ δύο νὰ σκάπτωμεν, καὶ ἠνοιζάμεν λάκκον βαθύν. Ἐντὸς τοῦ λάκκου ἐθέσαμεν τοὺς σάκκους, τὸν ἕνα ἐπὶ τοῦ ἄλλου, τοὺς ἐκαλύψαμεν ἔπειτα, ἐπατήσαμεν τὸ γῶμα πρὸς ἰσοπέδωσιν τῆς σκαφείσης γῆς, καὶ βεβαιωθέντες, ὅτι οὐδεὶς μᾶς παρετήρησεν, ἐπεστρέψαμεν πρὸς τὴν οἰκίαν.

— Μὴ λησμονήσης αὐτὴν τὴν παρακαταθήκην, με εἶπεν ὁ πατήρ μου. Ἄν ἀποθάνω ἐγὼ, σὺ εἶσαι ὁ προστάτης τῆς μητρός καὶ τῶν ἀδελφῶν σου.

Ἐμπροσθεν τῆς θύρας εὗρομεν τέσσαρα ζῶα ἔτοιμα καὶ τὴν Ἀνδριάναν ἐπισπεύδουσαν τὴν ἀναχώρησιν. Οἱ γονεῖς καὶ αἱ ἀδελφαὶ μου ἀνέβησαν ἐπὶ τῶν ὄνων καὶ ἐξεκινήσαμεν. Ἡ Ἀνδριάνα κ' ἐγὼ ἠκολουθήσαμεν πεζοί.

Κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ἠκούσθη αἴφνης μεμακρυσμένος πυροβόλου κρότος. Πλησιέστεροι κανονοβολισμοὶ διὰ μιᾶς τὸν διεδέχθησαν. Ἐστράφημεν ἐν σιωπῇ ὁ εἰς πρὸς τὸν ἄλλον. Οἱ κρότοι τῶν πυροβόλων ἐπηκολούθουν συνεχεῖς. Ἀπὸ τοῦ στόλου καὶ ἀπὸ τοῦ φρουρίου οἱ Τούρκοι ἐτέλουν παταγωδῶς τοῦ φρικτοῦ θριάμβου των τὰ προεόρτια.

— Ἄλλοίμονον εἰς τὴν Χίον! ἀνέκραξεν ὁ πατήρ μου. Καὶ ἐξηκολουθήσαμεν τὸν δρόμον μας.

Ὁ Πύργος ὅπου μετεβαίνομεν ἔκειτο ἐντὸς φάραγγος. Ὁ ὀρίζων ἦτο περιωρισμένος, οὐδ' ἐφαίνετο ἐκεῖθεν ἡ θάλασσα. Οἱ δύο γέροντες τοῦ πατρός μου θεῖοι ἔζων ἐκεῖ διαρκῶς ἐν μονήρει ἡσυχίᾳ. Ὁ πρεσβύτερος αὐτῶν, ἄνθρωπος με πείραν καὶ νοὺν πολύν, διέτριψεν ἐπὶ ἔτη πολλὰ εἰς Ἀμστελῶδαμον ἐμπορευόμενος, ἐκεῖ δ' ἐγνωρίσθη μετὰ τοῦ Κοραῆ, μετερχομένου ἐπίσης τὸ ἐμπόριον τότε, καὶ διετήρησεν ἕκτοτε φιλιαν καὶ σπανίαν τινὰ ἀλληλογραφίαν μετὰ τοῦ σοφοῦ γέροντος, καὶ αὐτὸς περὶ τὰ γράμματα ἀσχολούμενος. Ταῦτα πάντα ἀνύψουν τὸν θεῖον

μου εἰς τὰ ὄμματα τῶν συμπολιτῶν του. Οἱ λόγιοι καθ' ὃ σπανιώτεροι ἀπελάμβανον μεγαλύτερας τότε τιμῆς, ἦσαν δ' ἐν γένει τῆς τοιαύτης τιμῆς ἄξιοι, διότι ἐγνώριζον καλῶς ὅσα ἐπιγγέλοντο ὅτι γνωρίζουσι καὶ εἰργάζονται μετ' αὐταπαρνήσεως πρὸς φωτισμὸν τοῦ Γένους.

Ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας δὲν εἶχον ἴδει τὸν θεῖόν μου, ἀλλὰ τὸν ἐνθυμούμην μετὰ σεβασμοῦ πάντοτε, ἢ δὲ βραχεῖα τότε παρ' αὐτῷ διαμονὴ μοι ἐπιύξησε τὴν ἐκτίμησιν τῆς φρονήσεως καὶ τῆς ἀρετῆς του. Διότι μᾶς προεῖπεν ὅσα ἐπέπρωτο νὰ πάθῃ ἡ Χίος. Μᾶς προεῖπε τὰς σφαγὰς, τὰς λεηλασίας, τοὺς ἐξανδραποδισμούς, τὸν ἐκπατρισμὸν καὶ τὴν διασποράν, ὅσα ἐνὶ λόγῳ κατόπιν συνέβησαν. Ἐν γένει δὲ κατεδίκαζεν ὡς πρόωρον τὴν Ἐπανάστασιν καὶ ἔβλεπε τὰ πάντα εἰς τὸ μέλλον σκοτεινὰ καὶ μαυρα. Ἄλλ' ἤτο γέρον καὶ ἐτρέφετο ἐν τῇ ἐρημίᾳ μετὰ τῆς πείρις καὶ τῶν βιβλίων τὰ διδάγματα. Μὴ θὰ ἐγίνετο ποτὲ οὐδαμοῦ ἐπανάστασις ἐὰν δὲν ὑπῆρχον τῆς νεότητος ἡ τόλμη καὶ ἡ ἀπειρία; Οἱ γέροντες φύσει κλίνουν πρὸς τὴν ἀπραξίαν ἢ τὴν ἀναβολὴν· συμβουλεύουσιν ὑπομονὴν καὶ φρόνησιν. Τὸ αἰσθάνομαι ἤδη, καὶ ἐξ ἰδίας πείρας τὸ γνωρίζω.

Ὁ ἕτερος ἀδελφὸς ἦτο κωφός. Σπανίως ἐλάλει. Κατηφὴς καὶ μελαγχολικός, ἐφαίνετο ξένος εἰς τὰ τοῦ κόσμου. Ἡ μόνη διασκέδασις, ἢ μόνη ἐνασχόλησις του ἦτο ἡ ξυλογλυπτικὴ. Ἐχω εἰσέτι μικρὸν ξυλογράφημα, τὸ ὁποῖον τότε μοι ἐδώρησε, παριστῶν τὸν Εὐαγγελισμὸν.

Εἰς μάτην παρεκίνον οἱ γονεῖς μου τοὺς δύο γέροντας νὰ φύγωσι μετ' ἡμῶν. Ὁ κωφὸς ἀνύψονεν ἀρνητικῶς τὴν κεφαλὴν.—Ὀλίγη ζωὴ μᾶς μένει, ἔλεγεν ὁ ἄλλος· διατί νὰ κοπιᾶσμεν πρὸς προφύλαξίν της; Σεῖς ἔχετε καθήκοντα πρὸς τὰ τέκνα σας, πηγαίνετε!

Καὶ ἔμειναν οἱ δύο γέροντες εἰς τὸν Πύργον των. Τί ἀπέγειναν; Οὔτε αὐτοί, οὔτε ὁ κηπουρὸς των ἢ τὰ τέκνα του, οὔτε ἡ γραῖα ὑπηρέτρια των ἐφάνησαν ἢ ἠκούσθησαν ἔκτοτε. Ὁ κηπουρὸς καὶ τὰ τέκνα του Κύριος οἶδε ποῦ ἐπωλήθησαν καὶ τίνος Τούρκου ἀγοραστοῦ ἐκαλλιέργησαν τοὺς κήπους. Ἄλλ' οἱ γέροντες, καὶ μάλιστα ὁ κωφός, δὲν εἶχον ἄξιαν. Τίς νὰ τοὺς ἀγοράσῃ, καὶ πρὸς τί; Τοιοῦτοι αἰχμαλωτοὶ δὲν πωλοῦνται, σφάζονται. Εἶθε νὰ ἦτο σύντομον τὸ μαρτύριόν των! Δὲν ἦσαν τούλάχιστον ἔγγαμοι καὶ δὲν τοὺς ἐθρήνησαν οὔτε χῆραι, οὔτε ὄρφανά. Ἄλλ' ἡμεῖς διετηρήσαμεν τὴν μνήμην των, καὶ τώρα ἔτι, μετὰ τοσαῦτα ἔτη, ἐνῶ γράφω περὶ αὐτῶν, ὁ λαιμός μου ξηραίνεται.

Τέσσαρας μόνον ἡμέρας ἐμείναμεν εἰς τὸν Πύργον των, καθ' ἑκάστην δὲ διὰ τῶν χωρικῶν ἐλαμβάνομεν πληροφορίας περὶ τῶν συμβαινόντων ἐν τῇ νήτῳ. Ποῖν ἔτι προσορμισθῶσι τὰ

πλοῖα, οἱ Τούρκοι ἐξεληθόντες τοῦ φρουρίου ἐχύθησαν εἰς τὴν πόλιν καὶ ἤρχισαν νὰ λεηλατῶσι καὶ ν' ἀρπάζουσι καὶ νὰ φονεύουσι. Ὅτε φεύγοντες ἤκούομεν τοὺς κανονοβολισμούς, ἀπεθιβάζοντο οἱ ἐν τῷ στόλῳ, καὶ ἠύξησεν οὕτω τῶν δημίων ὁ ἀριθμὸς. Τὴν ἐπιούσαν δὲ ἡ θάλασσα ἐκαλύφθη ὑπὸ πλοιαρίων φερόντων ἀπὸ ἀντικεῖν τὰ λυσσῶντα στίφη, τὰ ὁποῖα ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἐπερίμενον τῆς ἀγρας τὴν ὥραν. Τότε τὸ κακὸν ἐκορυφώθη· ἡ πόλις δὲν ἐξήρκει ὅπως τοὺς κορέσῃ καὶ ἐπέπεσαν εἰς τὴν ἐξοχὴν. Τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα ἐτελέσθη τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ τὸ τρομερὸν ὀλοκαύτωμα. Ἀντίστασις δὲν ὑπῆρχεν· οἱ μὴ φυγόντες ἐκ τῶν ἐπαναστατῶν διεσπάρησαν κρυπτόμενοι· ὥστε οὐδὲν ἀνεχαιτίτζε τῶν θηρίων τὴν πρόοδον ἢ μόνη ἡ ἀφθονία τῆς προχείρου λείας. Καθ' ὅσον αὕτη ἐξηντλεῖτο, κατὰ τοσοῦτον ἐξετείνετο ἡ ζώνη τῆς καταστροφῆς, καὶ οὕτως ἤκούομεν τοὺς Τούρκους ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πλησιάζοντας εἰς τὸ καταφύγιόν μας.

Τοὺς ἤκούομεν, λέγω, πλησιάζοντας. Ψυχρὰ ἢ ἐκφρασις καὶ ἀφηρημένη. Ἀλλὰ πῶς νὰ ἐκφράσω τὴν φρίκην τῶν ἀκουσμάτων ἐκείνων; Ἀνάγκη διὰ τῆς φαντασίας, ἀναγνώστα, νὰ συμπληρώσῃς τῆς ἀφηγήσεώς μου τὸ ἀτελές, δίδων ζωὴν εἰς τὰς σκηνάς καὶ τὰς ἐντυπώσεις, τὰς ὁποίας ἡ μνήμη μου ἤδη ἀνακαλεῖ. Διότι ἄλλο ν' ἀναγινώσκῃς, ἡσύχως καθήμενος ἐντὸς τοῦ δωματίου σου, περὶ καταστροφῶν γενομένων εἰς χώραν ἀπέχουσαν ἢ ἀγνωστον καὶ εἰς ἐποχὴν μεμακρυσμένην, καὶ ἄλλο ν' ἀκούῃς ὅτι ἀνθρωποὶ γνωστοὶ σου, συγγενεῖς καὶ φίλοι, συμπολιταί, σφάζονται καὶ αἰχμαλωτίζονται, ὅτι οἰκίαί τὰς ὁποίας πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν εἶδες ἢ ἐπεσκέφθῃς πυρπολοῦνται ἢ ἐλεηλατήθησαν· ἄλλο νὰ σοὶ λέγουν ὀνομαστί, ἐφρονεῦθη ἐκεῖνος, ἢ σύζυγος τοῦ ἄλλου ἠχμαλωτίσθη, τὴν εἶδεν ὁ δεῖνα συρομένην ἐκ τῆς χειρὸς ὑπὸ Τούρκου ἀγρίου, καὶ κλαίουσαν καὶ κραυγάζουσαν! Καὶ τὴν φωνὴν της τὴν γνωρίζεις, τὴν ἤκουσας τοσαύτως νὰ σοὶ λαλῇ εὐθύμως· καὶ νομίζεις τώρα ὅτι ἀκούεις τοὺς γοεροὺς κραυγασμούς της, ὅτι τὴν βλέπεις μετὰ ἀνεστραμμένην τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν κόμην λυτὴν ἀγομένην εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν, εἰς τὴν κατασχύνην· καὶ συλλογίζεσαι τὸν ἄνδρα της, καὶ τὰ τέκνα της! Καὶ εἶσαι σὺ αὐτὸς ἐκεῖ πλησίον μετὰ τῶν γονεῶν, μετὰ τῶν παρθένων ἀδελφῶν σου, καὶ περιμένεις ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν νὰ παρασταθῶσιν ἐνώπιόν σου οἱ ἀνόσιαι διώκται. Ὡ! Ὁ Θεὸς νὰ σὲ προφυλάξῃ ἀπὸ τοιαύτας δοκιμασίας!

Αἱ περὶ τούτων εἰδήσεις ἤρχοντο ἀλλεπάλληλοι, τοσοῦτον ἀλλεπάλληλοι, ὥστε κατηντήσαμεν ἐπὶ τέλους νὰ μὴ ἐννοῶμεν τοῦ θεינוῦ τὸ μέγεθος. Ἀπειρώθημεν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ τρόμου! Διὰ τῆς βίας ὁ γέρον θεὸς μου ἠνάγκ-

κασεν ἐπὶ τέλους τὸν πατέρα μου νὰ φύγωμεν.

Ἐφορτώσαμεν λοιπὸν ἐκ νέου ἐφαπλώματα καὶ ζωοτροφίας ἐπὶ τῶν ἡμιόνων καὶ ἐστείλαμεν ἔμπρὸς τὸν κηπουρὸν μὲ ὀδηγίας νὰ μᾶς περιμένῃ εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον, χωρίον κείμενον εἰς τὰ δυτικώτερα τῆς νήσου, ὅπου ὁ πατήρ μου ἐνθυμήθη ὅτι εἶχε χωρικὸν σύντεκνον. Ἀποχαιρετίσαντες δὲ τοὺς δύο γέροντας ἀνεχωρήσαμεν καὶ ἡμεῖς κατόπιν καὶ ἐφθάσαμεν τὸ ἀπόγευμα εἰς Ἅγιον Γεώργιον, κατάκοποι ἐκ τοῦ δρόμου καὶ τοῦ ἡλίου.

Ἄμα εἰσῆλθομεν εἰς τὸ χωρίον, ἠννοήσαμεν ὅτι ἀσύνθηές τι συνέβαινε ἐντὸς αὐτοῦ. Ὁ λόσμος ἦτο εἰς κίνησιν, αἱ ὁδοὶ πλήρεις ἀνθρώπων, μεταξὺ δ' αὐτῶν ἄνδρες ἐνοπλοὶ, οἵτινες ἐφάνοντο ξένοι· εἰς τὰς θύρας τῶν οἰκιῶν γυναῖκες καὶ παιδιὰ ἐβλεπον καὶ ὠμίλου· ἦτο ὡς ἐν ἡμέρᾳ ἐορτῆς, καὶ ἦσαν τῷ ὄντι ἐορτάσιμοι ἡμέραι ἐκεῖναι. Ἄλλ' ἢ ἐπὶ τῶν προσώπων ἀνησυχία ἐμαρτύρει ὅτι τὸ χωρίον δὲν ἐώρταζε.

Ὁ πατήρ μου ἐπλησίασε γέροντα χωρικὸν ἰστάμενον παρὰ τὴν ἀνοικτὴν θύραν του. Τὸν ἠρώτησε περὶ τοῦ συντέκνου του. Ὁ σύντεκνος δὲν ἦτο εἰς τὸ χωρίον. Ἀνεχώρησε πρὸ ἔτους. — Ἠρώτησεν ἂν ἦλθεν ὁ κηπουρὸς μας μὲ τὰς δύο ἡμιόνους; Οὐτε χωρικὸς ἦλθεν οὔτε ἡμιόνου ἐφάνησαν. — Ἠρώτησε διατὶ ἡ κίνησις καὶ πόθεν οἱ ὄπλοφόροι; Οἱ ὄπλοφόροι ἦσαν Σάμιοι φεύγοντες τοὺς Τούρκους καὶ ὁ Λογοθέτης ἦτο μετ' αὐτῶν.

Ὁ Λογοθέτης ἐντὸς τοῦ χωρίου διωκόμενος ὑπὸ τῶν Τούρκων! Ἡμεῖς δὲ ἦλθομεν εἰς Ἅγιον Γεώργιον, διὰ ν' ἀποφύγωμεν τοὺς Τούρκους! Καὶ οὔτε ὁ σύντεκνος εἰς τὸ χωρίον οὔτε ὁ κηπουρὸς μας, ἡμεῖς δ' ἐκεῖ εἰς τὸν δρόμον, ἀπηυδαμένοι, ἀνευ τροφῆς, ἀνευ καταφυγίου, ἀνευ ὀδηγοῦ! Ὁ χωρικὸς μᾶς ἐλυπήθη καὶ μᾶς ἐδέχθη εἰς τὴν καλύβην του. Εἰσῆλθομεν ὅλοι ἐντὸς αὐτῆς καὶ ἐκαθήμεθα περιμένοντες τὸν κηπουρὸν. Ἀπὸ τῆς πρωΐας ἡμεθα ἄσιτοι. Ὁ φιλοξενος χωρικὸς μᾶς ἠρώτησεν ἂν πεινώμεν, καὶ μᾶς ἐπρόσφερε τὸ πτωχικὸν δεῖπνόν του, ἀλλ' ὁ πατήρ μου τὸν ἠὲχαρίστησε, μὴ θελήσας νὰ τοῦ στερήσωμεν τὸν ἄρτον του. Ἐντούτοις αἱ ὄραι παρήρχοντο καὶ ὁ κηπουρὸς δὲν ἐφάνετο, αἱ δὲ ἀδελφαὶ μου ἐπέινον. Μ' ἔστειλεν ὁ πατήρ μου ν' ἀγοράσω ὅ,τι εὔρω καὶ ἐξηρχόμην πρὸς τοῦτο τῆς καλύβης, ὅτε εἶδον αἴφνης εἰς τὸ φῶς τοῦ δύνοντος ἡλίου γενικὴν ἐνώπιόν μου παραζάλην. Αἱ γυναῖκες ἔτρεχον μὲ τὰ βρέφη εἰς τὴν ἀγκάλην, οἱ ἄνδρες μὲ βάρη ἐπὶ τῶν χειρῶν, φράσεις διακεκομμένα ἀντηλλάσσοντο, καὶ ἔφευγον ὅλοι ἔξω τοῦ χωρίου, ἐνῶ οἱ ὄπλοφόροι συνωθούμενοι ἠτοιμάζοντο νὰ φράξωσι τὴν εἴσοδον. Ἦτο καθὼς ἡ αἰφνίδιος κίνησις τῶν φύλων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους πρὶν ἢ ἡ καταγίγῃς ἐπιπέσῃ.

— Οἱ Τούρκοι πλακόνουν. Φύγετε! Κρυφθῆ-

τε, ἔκραζε τρέχων πρὸς ἡμᾶς ὁ γέρον χωρικὸς.

Ἡμεθα ὅλοι ἤδη ἐκτὸς τῆς καλύβης, οὐδὲ εἶχομεν προτοιμασίαν ἀνάγκην διὰ τὴν φυγὴν. Ἐλυσά σπεύδων τὰ ζῶα ἀπὸ τὰ παρὰ τὴν καλύβην δένδρα καὶ ἐφύγομεν ἐντρομοί, ἀκολουθοῦντες καὶ ἡμεῖς τὸ ρεῦμα.

Διήλθομεν τὴν νύκτα ὀδοιποροῦντες, χωρὶς νὰ γνωρίζωμεν ποῦ πηγαίνομεν. Ἦτο πολὺς ὁ δρόμος καὶ δύσκολος, ἡ δὲ νύξ τρικυμιώδης, ὁ οὐρανὸς ζοφερός, καὶ ἡ σελήνη ἐκ διαλειμάτων ἐφάνετο μεταξὺ τῶν νεφῶν. Καὶ ἡμεῖς, πεινασμένοι, ἀγρυπνισμένοι, κατάκοποι, ἐφεύγομεν. Συχνάκις ἐτρομάξομεν, νομίζοντες ὅτι ἀκούομεν κραυγὰς, ἢ τουφεκισμοὺς, ἢ ἱππων ποδοβολητόν. Συχνάκις διεκόψαμεν τὴν πορείαν, ὅπως καθήσωμεν καὶ ἀναπαυθῶμεν. Ἡμεθα οἱ πλεῖστοι πεζοί· ἦτο δὲ πολὺ ἀριθμὸς καὶ μακρὰ ἡ συνοδία καὶ ἡμεῖς ἐφοβούμεθα μὴ σκορπισθῶμεν· ἠθέλομεν νὰ μένῃ ἀδιάσπαστος ἡ ὁμάς ἡμῶν ἐντὸς τοῦ φεύγοντος πλήθους.

Τὴν αὐγὴν ἐξημερώθημεν εἰς τὸ παράλιον, εἰς λιμένα ἔρημον ἀντικρὺ τῆς νήσου τῶν Ψαρῶν. Ἐκεῖ ἠθέλομεν καὶ ἠλπίζομεν νὰ καταφύγωμεν. Ἄλλ' ὁ ἄνεμος ἦτο σφοδρὸς, ἐντὸς δὲ τοῦ λιμένος καὶ εἰς τὸ πέλαγος οὔτε πλοῖον ἐφάνετο, οὔτε πλοιάριον, οὐδὲ διεκρίνετο ἀντικρὺ σημεῖον ζωῆς. Ἡ δὲ παραλία ἦτο ἤδη κατελιγμένη ὑπὸ ἄλλων προσφύγων πρὸ ἡμῶν ἀφιχθέντων καὶ συσσωρευθέντων ἐκεῖ μὲ τὴν αὐτὴν ὡς ἡμεῖς ἐλπίδα. Δὲν τοὺς εἶδομεν οὔτε τοὺς ἠκούσαμεν μακρόθεν. Μόνον ὅταν ἐπλησιάσαμεν εἰς τὸν αἰγιαλόν, εἶδομεν ὑπὸ τὰς ἐλαίας, αἵτινες κατέβαινον μέχρι τῆς θαλάσσης, σωροὺς σωμάτων κατακειμένων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Ἐκεῖ διήλθον οἱ δυστυχεῖς ὀλόκληρον τὴν νύκτα, ἐνῶ ἡμεῖς ὑπὸ τὴν πνοὴν τῆς τρικυμίας ἐβαδίζομεν πρὸς τὸ αὐτὸ σημεῖον, ὡς εἰς λιμένα σωτηρίας. Ἡ ἀριξίς μας καὶ αἱ πρώται τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου ἀκτῖνες ἔθεσαν εἰς κίνησιν ἐκεῖνο τῶν φυγᾶδων τὸ στρατόπεδον, καὶ πρὶν ἔτι προσεγγίσωμεν τοσοῦτον, ὥστε ν' ἀναμιχθῶμεν μετ' αὐτῶν, εἶδομεν ὑπὸ τὰς ἐλαίας μορφὰς ἀνακαθημένας ἢ ἐγειρομένας, καὶ διεκρίνομεν γυναῖκας καὶ παιδιὰ καὶ γέροντας καὶ νέους στρέφοντας πρὸς ἡμᾶς τὰ πρόσωπα, ἐνῶ τινες ἀποσπασθέντες ἐκ τοῦ οὐμίλου ἤρχοντο πρὸς ἡμᾶς διὰ νὰ μᾶς ἀναγνωρίσωσι.

Ἐστάθημεν καὶ ἡμεῖς τότε. Αἱ γυναῖκες ἐπέψυσαν καὶ ἐκαθίσταμεν εἰς ἐνὸς δένδρου τὴν ρίζαν. Τόσα ἔτη παρήλθον καὶ τόσα ἐδοκίμασα ἔκτοτε, ἀλλ' ὅμως ποτὲ δὲν θὰ λησμονήσω τὴν αἴσθησιν τοῦ καμάτου, ὑπὸ τοῦ ὁποίου κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν κατεβλήθη. Πρὸ εἰκοσιτεσσάρων ὥρων ἐπεριπάτου μὲ κενὸν τὸν στόμαχον. Ἐξηπλώθη καταγῆς πλησίον τῆς μητρὸς μου καὶ ἔκλεισα τοὺς ὀφθαλμούς, ἀνευ τῆς ἐλαχίστης δυνάμεως εἰς τὰ μέλη μου, ἀνευ σκέψεως εἰς

τὴν κεφαλὴν μου. Καὶ ἤσθάνθην τὴν χεῖρα τῆς μητρὸς ἐπὶ τοῦ μετώπου μου, καὶ ἤνοιξα τοὺς ὀφθαλμούς μου καὶ εἶδον τὴν ἀγαπητὴν κεφαλὴν τῆς κεκλιμένην ἀνωθέν μου. Δὲν ἀντηλλάξαμεν λέξι, ἀλλ' ἔκρυψεν ἡ μήτηρ μου καὶ μ' ἐφίλησε, καὶ ἔκλεισα πάλιν τοὺς ὀφθαλμούς. Τὰ ἐνθυμοῦμαι ταῦτα πάντα ὡς νὰ συνέβησαν γθές.

Ἐο πατὴρ μου εἶχε προχωρήσει εἰς συνάντησιν τῶν πρὸς ἡμᾶς ἐρχομένων. Μετ' ὀλίγον ἐπέστρεψεν ἀκολουθούμενος ὑπὸ γέροντος, τὸν ὁποῖον δὲν ἀνεγνώρισα. Ἄλλ' ἡ μήτηρ μου τὸν ἀνεγνώρισε, καὶ ἐγερωθεῖσα ἔδραμε πρὸς αὐτόν. Ἐγὼ ἤνοιξε τὰς ἀγκάλας του καὶ ἔσφιξε ἐπὶ τοῦ στήθους τὴν μητέρα μου. Ἦτο τοῦ πατρὸς τῆς ὁ ἀδελφός.

Μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης οὐδεὶς ἡμῶν εἶχε κλαύσει. Ἐο τρόμος τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου, ἡ ἀδιάκοπος κίνησις, αἱ μεταβολαὶ τῶν σκηνῶν, τὸ ἀλλεπάλληλον τῶν ἐντυπώσεων διετήρουν εἰς ἔντασιν τὸ νευρικὸν σύστημα. Ἡμεῖθα ψυχῇ τε καὶ σώματι ἀπηυδημένοι, ἀλλ' ἔμενον στεγνὰ τὰ βλέφαρά μας.

Ἄλλ' εἰς τοὺς κόλπους τοῦ γέροντος κρύπτουσα τὴν κεφαλὴν ἡ τάλαινα μήτηρ μου ἀφῆθη τότε δλοκλήρος εἰς τῆς λύπης τὴν κυριότητα, καὶ ἤκούοντο οἱ λυγμοὶ τῆς, καὶ οἱ στεναγμοὶ τῆς ἐξέσχίζον τὴν καρδίαν μου. Αἱ ἀδελφαὶ μου περιεκύκλωσαν τὴν μητέρα κλαίουσαν, ὁ δὲ πατὴρ μου ἔκρυψεν ἐντὸς τῶν χειρῶν τὸ πρόσωπον, καὶ ἡ Ἄνδριάνα ἔδακνε τὰ δάκρυά της, καὶ ἐγὼ ἤσθάνθην τὴν καρδίαν μου ἀναβαίνουσαν εἰς τὸν λαμόν μου, καὶ τοὺς ὀφθαλμούς μου θολούς, καὶ ἦτο γενικὸς ὁ θρήνος καὶ ὁ κοπετὸς ὑπὸ τὴν ἐλαίαν ἧτις μᾶς ἐσκίαζε.

Ἐγὼ ἄπεθεσεν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κλαίουσαν εἰσέτι τὴν μητέρα μου καὶ ὑπῆγε νὰ μᾶς προμηθεύῃ τροφήν. Ἐπέστρεψε φέρων μιζύθρας· δὲν ἠδυνήθη νὰ εὔρη ἄλλο τι, οὐδ' ἐπερίσσευε τεμάχιον ἄρτου καθ' ὅλην ἐκείνην τῶν δυστυχῶν τὴν συνάθροισιν. Μετὰ τὰς μιζύθρας παρηγορήσαμεν τὴν πεινᾶν μας.

Ἐντούτοις πλοῖον δὲν ἐφαίνετο, ὁ ἀνεμος δὲν ἐκόπαζεν, ἡ θάλασσα ἦτο ἀγρία, εἰς δὲ τὸ παράλιον ἐμένομεν ἄστεγοι, ἄσιτοι, ἀπροστάτευτοι. Ἄν οἱ Τοῦρκοι ἐπῆρχοντο, ἄλλην δὲν εἶχομεν καταφυγὴν ἢ νὰ ῥιφθῶμεν ἐντὸς τῶν κυμάτων. Ἐπεριμένομεν δὲ νὰ τοὺς ἴδωμεν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἐμφανιζομένους. Συνεσκέφθημεν μετὰ τοῦ θεοῦ μου καὶ ἀπεφασίσθη νὰ προσφύγωμεν εἰς τὸν πλησιούχων χωρὶν Μεστά, ὅπου νὰ καιροφυλακτῶμεν, μέχρις οὐ εὐρεθῶσιν, εἰ δυνατόν, τοῦ ἐκπατρισμοῦ τὰ μέσα. Ἄνεχωρήσαμεν λοιπὸν καὶ πάλιν καὶ μετὰ τινων ὁρῶν ὁδοιπορίαν ἐφθάσαμεν κακῶς ἔχοντες εἰς Μεστά.

ΤΑ ΗΘΗ ΤΩΝ ΜΥΡΜΗΚΩΝ

κατὰ τὰς νεωτέρας παρατηρήσεις.

[Μετάφρασις τῆς δεσποινίδος Ἑλίτζης Σ. Σούτσου].

Ἐν πάσῃ σχεδὸν χώρα, οἱ μύρμηκες κατέχουσι μέρος τοῦ ἐδάφους, ἀνεκάθην δὲ ἐφείλκυσαν τὴν προσοχὴν τῶν παρατηρητῶν, ἀλλ' ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀνωφελῶς. Πρῶτος ἐSwammerdam, κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, ἀνεκάλυψε διὰ λεπτοτάτων ἀνατομῶν, ὅτι οἱ πτερωτοὶ μύρμηκες εἶναι ἄρρενες καὶ θήλειοι, οἱ δ' ἄπτεροι, οὐδέτεροι ἐργάται, οἱ ὁποῖοι μόνον φροντίζουσι περὶ τῶν ἀναγκῶν τῆς κοινότητος. Ἐο Πέτρος Ὑβέρ, κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ αἰῶνος τούτου, παρατήρησε καὶ αὐτὸς τοὺς μύρμηκας, αἱ δὲ παρατηρήσεις αὐτοῦ ἀπετέλεσαν μέχρι τινὸς τὰς μόνας ἀκριβεῖς περὶ τῶν μυρμηκῶν γνώσεις. Κατὰ τὰ τελευταῖα ὅμως ἔτη ἐγένετο πρόοδος σπουδαία καὶ νέαι σελίδες προσετέθησαν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν θαυμασίων ἐντόμων καὶ τῶν ἡθῶν αὐτῶν.

Πολυπληθεῖς τὸ εἶδος, οἱ μύρμηκες ὁμοιάζουσιν ἀλλήλους ὡς πρὸς τὰ κυριώτερα, καίτοι ἔχοντες ἕξεις διαφόρους. Οἱ κοινότεροι αὐτῶν, κατοικοῦντες εἰς τὰ δάση, κατασκευάζουσιν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς εὐρυχωρούς κατοικίας μεταχειριζόμενοι πρὸς τοῦτο ἄφθονον ὑλικόν. Καὶ ἐξωτερικῶς μὲν αἱ κατοικίαι αὐταὶ φαίνονται ὡσεὶ σωροὶ ξύλων, ἀχύρων, πετραδίων καὶ σπόρων, ἐσωτερικῶς δὲ ἔχουσι δωμάτια καὶ διόδους ἀνωμάλους, παρεχούσας ὅμως εὐκόλον τὴν συγκοινωνίαν μετὰξὺ ὄλων τῶν μερῶν τοῦ οἰκήματος. Τὰ ξύλα ἐστηριγμένα μετὰ μεγίστης τέχνης, καθιστῶσι τὸ ὅλον κατασκευάσμα στερεώτατον. Αἱ φωλεαὶ αὐταὶ ἔχουσι πολλὰς ὁπὰς, τὰς ὁποίας οἱ μύρμηκες κλείουσιν ἐπερχομένης τῆς νυκτὸς καὶ ὁσάκις βρέχει. Ἄλλα εἶδη μυρμηκῶν κατασκευάζουσι μέγιστα ὑπόγεια χωρὶς νὰ μεταχειρισθῶσιν ὑλικὸν ἄλλο. Ἄλλοι, ἦττον ἐπιτιθήδαιοι καὶ μικρότεροι τὸ ἀνάστημα, ἀποκαθίστανται ὑπὸ μεγάλην τινα πέτραν χρησιμεύουσαν ὡς στέγην καὶ ὀρύσσουν ὑπονόμους στοὰς. Ἄλλοι πάλιν κατοικοῦσιν ἐντὸς ξύλων, ἐν οἷς γλύφουσι λαβύρινθον δωματίων καὶ στοῶν.

Οἱ μύρμηκες ἔχουσι ἐργαλεῖα ἀπλούστατα, σιαγόνας (mandibules) μετ' ὀλίγων ὀδόντων, διὰ τῶν ὁποίων πελεκῶσι τὸ ξύλον καὶ ζυμῶνουσι τὴν γῆν καὶ λαμβάνουσι ξένα σώματα. Αἱ σιαγόνες χρησιμεύουσι καὶ ὡς ὅπλα, εἶναι δὲ ἐνίοτε ὅπλα ἐπιφοβᾶ. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ συνεννόησις ἡ μετὰξὺ τῶν μυρμηκῶν ὑπάρχουσα περὶ τῆς κατασκευῆς τῶν φωλεῶν, τῶν ἐκδρομῶν πρὸς εὐρεσιν τροφίμων, τῶν μαχῶν καὶ τῆς διανομῆς τῆς ἐργασίας. Συχνότατα οἱ ἐργάται ἐγγίζουσιν ἀλλήλους διὰ τῶν κερατίων καὶ πάντες οἱ παρατηρηταὶ πείθονται ὅτι συνεννοοῦνται δι' εἶδους τινος ὁμιλίας. Τῷ ὄντι,

[Ἐπειὶ συνέχεια.]